

JUOZAS APUTIS: TARP AIMANOS IR VILTIES

Kas rašytojo kūryboje svarbiau: kiekybė ar kokybė? Išgirdę tokį klausimą, visi vieningai išpyškiname: kokybė! Pasakome karštai ir net truputį įsižeidę (kaip galima klausinėti aiškių dalykų!)

Bet neskubėkime įsižeisti. Klausimas nėra visiškai nepagrįstas. Ne tik skaitytojai, bet ir profesionalūs kritikai retai kada išdrįsta pavadinti žymiu rašytoju tą, kuris nėra išleidęs kalno storų knygų. Poetams gal ir ne visada šitoks mastelis taikomas, bet prozininkams – labai dažnai. Kam užteks drąsos, sakysim, laikyti dideliu rašytoju novelistą, kurio kraitis – keli plonyčiai rinkiniai. Tegul tie rinkiniai ir labai aukštos kondicijos, tegul jie rodo neeilinį talentą, bet vis dėlto kaip čia dabar... Nei tų rinkinių publika graibsto, nei leidyklos pakartotinai leidžia, nei į kitas kalbas jie verčiami... Apvainikuosi tokį novelistą laurais, o kas nors ims ir paklaus: ką gi jis parašė? Pradėk tada vardyti noveles, kurių vis tiek niekas neatsimena. O ir priminti kažkaip neišeina: nei ten yra tokių „istorijų“, nei tokių konfliktų, nei tokių herojų, kurie būtų visiems įstrigę. Kas kita – romanai. Tegul ir vidutiniški, bet dauguma juos skaitė, galima pasišnekėti, paanalizuoti, pasiginčyti. Todėl nebaisu ir vidutinišką romanistą dideliu rašytoju vadinti. Jeigu kam jis nepatiks, gali sakyti – tai skonio reikalas, tačiau faktas nepaneigiamas – tūkstančiai puslapių...

Žinoma, istorija ilgainiui padaro pataisas – vertybes išdėsto kitaip. Lietuvių literatūroje taip atsitiko su J. Biliūnu, rusų literatūroje su A. Čechovu ir I. Buninu, amerikiečių – su E. Po (E. Poe). Bet kol rašytojas gyvas, neįmanoma pralaužti sienos, kurią pastato visuomenės psichologija ir skonis. Taip buvo, taip yra, taip, matyt, ir bus.

Jeigu šiandien koks pašalietis slapta pasiklausytų, ką kuluaruose kalba lietuvių kritikai ar šiaip kompetentingi literatai apie savo prozą ir pasiklausęs mėgintų sudaryti pagarbiausiai tariamų vardų sąrašą, tai sąrašo pradžioje dažnai atsidurtų Juozo Apučio pavardė. Bet jeigu sąrašas būtų sudarinėjamas pasikliaujant straipsniais, pranešimais ar viešomis paskaitomis, tai šią pavardę tektų rašyti kur nors antrame dešimtuose. Dar toliau ji pasislinktų, jeigu pašalietis klausinėtų rajoninės bibliotekos skaitytojus. Jam tada reikėtų gerokai palaukti, kol pavardė bus išarta.

Aš priklausau prie tų, kurie labiau tiki intymiais pokalbiais negu viešais pranešimais, be to, mano nuomonė sutampa su intymiųjų pašnekovų nuomone, todėl Apučio pavardę rašau tarp talentingiausių lietuvių prozininkų, prisiimdamas atsakomybę tiek prieš šiądieninį, tiek prieš rytdienos skaitytoją.

Į literatūrą Juozas Aputis atėjo tiesiai iš Filologijos fakulteto auditorijos (1960 m. baigė Vilniaus universitetą ir tais pačiais metais ėmė skelbti noveles), atsinešdamas ne itin lengvos vaikystės patyrimą, išugdžiusį jame brangų bruožą – sugebėjimą atskirti tikrus dalykus nuo netikrų – ir labai reikalingas prozininko savybes: blaivumą, pastabumą, fantaziją, vaizdingą žodį, o svarbiausia – pašėlusį norą tuo žodžiu pasakyti kažką esminga, ne vien meistriškai juo žaisti. Kas be ko, su kiekvienu rinkiniu Apučio meistriškumas brendo – įvairėjo kūrinų struktūra, plėtėjo stiliaus diapazonas, – bet ne tai buvo svarbiausias jo rūpestis. Jam labiausiai rūpėjo ir rūpi, kaip suprasti tą ar kitą reiškinį, kaip jį vertinti, kaip pamatyti esmę ir tiesą. Apie tai Aputis ne kartą yra rašęs ir kalbėjęs viešai, o dar daugiau – intymiai draugams.

Apučio novelės pasirodė tokiu laiku, kai jauniems autoriams įsitvirtinti nebuvo lengva. Tiesa, jų individualybė tada galėjo prasiskleisti lengviau negu ankstesniame dešimtmetyje, bet literatūroje vyko

intensyvus atsinaujinimo procesas, kuriame pirmiausia dalyvavo patyrę rašytojai, naujomis koncepcijomis ir formomis prikaustę visuomenės dėmesį. Ir vis dėlto Aputis iš karto buvo pastebėtas. Jo pirmoji knygelė *Žydi bičių duona* (1963) susilaukė ne tik palankių žodžių spaudoje, bet ir sukėlė skaitytojų susidomėjimą. Gal dar ir šiandien kas prisimena novelės „Pasikalbėjimas su kareiviu Civiliu“, „Stotyje groja *Turkų maršą*“, kuriose pastabiai atkurti buitės epizodai ir psichologinės scenos gražiai derinasi su autoriaus nerimu dėl žmogaus likimo ir visos žmonijos ateities. Novelių tekstas patraukė šilta, poetiška ir tauria atmosfera.

Antroje knygoje *Rugsėjo paukščiai* (1967) suskambėjo dramatiškesnės gaidos – nostalgija ir skausmas dėl dūžtančių žmogaus iliuzijų ir čia pat graudžios pastangos tas iliuzijas išsaugoti, nes be jų, be mokėjimo liūdną valandą susikurti savo šventę ir pakilti virš racionalaus praktiškumo, žmogus tampa perdėm plokščias ir neįdomus sau pačiam. Rinkinyje šmėkštelėjo ir viena kita sąlygiškais vaizdais pagrįsta novelė, vėliau užėmusi reikšmingą vietą Apučio kūryboje, bet anuomet dar labai reta lietuvių prozoje.

Trečias rinkinys *Horizonte bėga šernai* (1970) pastatė Aputį tarp tokių rašytojų, kuriems kritika nebedaro jokių nuolaidų. Su šia knyga pasibaigė „jaunojo prozininko“ statusas. Dar daugiau: knyga suglumino vertintojus. Originalios autoriaus koncepcijos, ypač dabartinio kaimo dvasinių kolizijų interpretavimas, sukėlė kritikų sąmyšį. Aputis atsidūrė kontroversiškų nuomonių ugnyje. Tačiau iš savo pozicijų jis nesitraukė, priešingai, įgijo tvirtybės ir pasitikėjimo, juo labiau kad tos pozicijos daug kur sutapo su kitų tautų rašytojų koncepcijomis, suformavusiomis ištisą „kaimiškosios prozos“ kryptį tarybinėje literatūroje.

Kai po ilgesnės pertraukos, susidariusios ne be tų kontroversijų „pagalbos“, *Pergalės* žurnale pasirodė Apučio novelių triptikas „Ak, Teofili!“ (pagal jį vėliau buvo pastatytas televizijos filmas *Mano vaikystės ruduo*), pasipylė vieningi susižavėjimo šūksniai. Žavėjosi netgi tie, kurie anksčiau nepasitikėjo ir šnairavo.

Apie ketvirtą, stambiausią, rinkinį *Sugrįžimas vakarėjančiais laukais* (1977) jau kalbėta kaip apie gražiausią tų metų prozos knygą. Joje atsiskleidė plataus diapazono talentas: autorius pasirodė stiprus tiek kurdamas subtilų ir niuansuotą psichologinį vaizdą, tiek konstruodamas abstraktesnius, sąlygiškesnius paveikslus, tiek leisdamasis į intelektualius svarstymus. Kaip ir kituose rinkiniuose, taip ir šiame, žinoma, galima rasti silpnesnių novelių, blankesnių epizodų, bet ir jose jaučiamas gyvas kūrėjo suinteresuotumas, skvarbus žvilgsnis. Kalbėti abejingai, slysti standartiškų tiesų paviršiumi Aputis ir negali, ir nemoka.

Sekančia knyga *Tiltas per Žalpę* (1980) rašytojas tartum „išdavė“ novelės žanrą, pateikdamas porą apysakų, bet „išdavė“ tik formaliai, nes daugeliu atžvilgių apysakos artimos novelistikai. Pirmojoje („Prieš lapų kritimą“) nekaltomis vaiko akimis (mėgstamas autoriaus principas) stebimi ir vertinami karo įvykiai, gal ne tiek įvykiai, kiek žmonių pasimetimas, nerimas, nežinia, šalia kurių kaip koks kontrastas ir atsvara pulsuoja graži ir visada visus guodžianti gamta. Karas šioje apysakoje – tai ne patrankų gausmas, ne didvyriški mostai ir ne elementarus pasiskirstymas į savus ir priešus, o tragiška situacija, kurioje žmogus jaučiasi genamas nesuvaldomų objektyvių jėgų ir kartu verčiamas nuolat apsispręsti pats, kad įsitikintų, kiek dar turi taurumo, tolerancijos, artimo meilės ir svetimos kančios supratimo. Antrojoje apysakoje „Rudeno žolė“ analizuojama pažeistos psichikos, bet maksimaliai jautrios sąžinės žmogaus savijauta. Herojus Benas (dažnas Apučio personažas, lyg koks autoriaus *alter ego*), suvokdamas padėties tragizmą, stoviškai bando įveikti save. Nors jam be galo sunku atsiveikinti su sveikų pasauliu – eiti į psichiatrinę ligoninę, bet jis tai daro tauriai ir garbingai: nešūkauja apie nelaimę, nereikalauja dirbtinės užuojautos, o

stengiasi pats susidoroti su skausmu. Moralė ir dvasinė kultūra tartum pažaboja stichiškas emocijas ir egoizmą.

Išėjus apysakų knygai, rašytojas kuriam laikui vėl nutilo. Tiesą sakant, Aputis iš viso nerašo reguliariai, jis kuria priešokiais, lyg salvėmis šaudytų. 1984 m. spaudoje ėmė rodytis nauji kūriniai, o po metų sulaukėme ir rinkinio *Keleivio novelės*. Siužeto ir temos požiūriu tai gana margas rinkinys, bet autoriaus pozicija jame, ko gero, labiau apčiuopiama negu ankstesniuose. Atrodo, jog Apučio kūryboje lyrinis pradas užleidžia vietą analitiniam ir apibendrinančiam. Tai liudija novelių kritiškos situacijos, esmės ieškantys herojai, poleminiai dialogai, plačios prasmės užuominos. Melancholiją keičia nerimas, elegiškumą – įniršis.

Po šios trumpos kūrybinio kelio apžvalgos norėčiau stabtelėti prie kūrybos esmės. Pirmiausia – viena kita asmeninio pobūdžio simpatija.

Bene labiausiai Apučio prozoje man imponuoja natūralus pasaulio jutimas ir suvokimas, neužterštas standartų, kolektyvinių nuomonių ir viso to, kas yra ne tavo paties, kitaip sakant, ką tu nešiojiesi lyg luobą, suformuotą aplinkos. To luobo dažniausiai nekenti, bet nesugebi atsikratyti. Rodos, norėtum būti ir nuoširdus, ir atviras, ir ištikimas sau, o žiūrėk – pakeli ranką arba praveri burną ir pamatai, jog kartoji kažkieno kito judesį ir žodį. Nenori taip daryti, o vis dėlto darai ir sakai. Tai bene slogiausias mūsų dienų žmogaus jausmas, žmogaus, kuriam iki ašarų sunku išlikti nuoširdžiam, niekada nevaidinti. Ilgainiui vaidinimas pasidaro kasdieniškas reiškinys. Tikrasis „aš“ tada susitraukia sielos kamputyje, visoje esybėje išsikeroja standartizuotas baobabas. Ir net nebežinai, kada esi nuoširdus, o kada apsimeti. Luobas jauja j kūną.

Kai skaitai Apučio noveles, patiri gana malonų jausmą: luobas tartum nukrinta. Autorius intymia intonacija, pavydėtiniu pastabumu ir tolerantišku aplinkos vertinimu tą luobą nuplėšia, ir tu imi liestis prie visko atvira širdimi. Sugebėjimas manyje pažadinti tokį žmogų, koks sau labiausiai patinku ir norėčiau būti, bet nesugebu, yra didysis magnetas, traukiantis mane prie Apučio kūrybos. Manau, kad kai kam gali kilti ir priešingas jausmas. Skaitytojui, nenorinčiam to luobo nusimesti (juk kai kam tikrai šilčiau su juo gyventi), Apučio kūryba gali pavirsti sąžinės priekaištu ir netgi erzinti.

Kaip autoriui pavyksta išsaugoti tą neiškreiptą pasaulio suvokimą? Kiek teko pastebėti, kasdieninėje buityje Aputis jaučia gyvą reikalą apsiginti nuo prisitaikymo ir vaidybos. Ar reaguodamas į aplinką, ar vertindamas kitų žodžius, jis stengiasi atmesti balastą ir pataikyti į esmę. Tas gyvenimiškas trenžas paskui būna didelė atrama rašant. Rašydamas jis irgi atkakliai bėga (kartais net persistengdamas) nuo nuzulintų tiesų, tuščiai skambančių frazių, žodinio žongliravimo ir negyvų biurokratizmo, nuo pseudoišmintingų posakių, rodančių proto miklumą, bet neturinčių ryšio su žmogaus problemomis. Jo stilius stebina išradingomis poetinėmis priemoneis, bet dar daugiau – mokėjimu išsaugoti žmogaus kalboje tai, ką iš jo kasdien atiminėja standartizuotas ir unifikuotas pasaulis.

Kitas man imponuojantis Apučio talento bruožas – gebėjimas išreikšti universalius dalykus konkrečiu, daiktišku, kartais tiesiog etnografišku vaizdu. Rašytojas nesišvaisto aforizmais, vadinamosiomis „aštriomis“ frazėmis, kurias dabartiniai skaitytojai labai mėgsta ir laiko autoriaus išminties, drąsumo ir šaunumo įrodymu. Jo išmintis ir drąsa slypi visame kūrinyje – herojų pasaulėjautoje, pasakotojo nuotaikoje, užuominose, prasminguose finaluose. Netgi abstrakčiose, surrealistiniu stiliumi parašytose novelėse, kur daug vietos užima košmariškos vizijos, keistai susipynusios atsiminimų nuotrupos, kraupoki sapnai, įdomiausias dalykas yra ne modernia forma pridengtos tezės, o iškalbingi vaizdai. Jų turinys visada platesnis už logines išvadas. Todėl, skaitydamas Apučio noveles, ne tik seki pagrindinės

temos ar idėjos plėtotę, bet ir gėriesi atskirais epizodais, taikliais pastebėjimais, lanksčia sakinio struktūra. Plytos, iš kurių statomas visas kūrinio pastatas, reikšmingos savaime.

Kadangi autoriui neblogai sekasi per konkretų vaizdą atskleisti gilesnę prasmę, jis drįsta papasakoti ir tokią „istoriją“, kuri kito rankose virstų banaliausiu dalyku. Pavyzdžiui: du kaimiečiai iš pradžių apie šį bei tą šnekasi, paskui vienas įsižeidžia, kam kitas gražino ne tokius grūdus, kokius pasiskolino, vėliau įsižeidėlis ima gailėtis ligoto kaimyno, tempiančio savo maišą atgal, ir puola jam padėti („Taku į Vaciaus kiemą“). Apie užsiplieskusią ambiciją ir tos ambicijos išnykimą, kai žmogus pasijunta sugėdintas kito žmogaus teisingumo ir gerumo, rašė ne vienas. Tarp jų ir lietuviai: Vaižgantas, J. Biliūnas, V. Krėvė. Bet, pasirodo, apie amžinus dalykus galima visą laiką rašyti, svarbu, kad jie atgimtų naujai. Tiksliau, kad be universalios prasmės, jie dar turėtų ir konkrečią iš atitinkamos situacijos ir veikėjų poelgio kylančią prasmę. Atidžiau įsiskaitykime į minėtąją novelę, ypač tas vietas, kur vienas herojus su kaimietišku smalsumu ir įtarumu seka, kas dedasi kito kieme (kiek ten parodyta buities pažinimo!), arba kur kitas herojus stengiasi uždelsti atomazgą, kad tik kuo ilgiau nebūtų atrištas jo prastų grūdų maišas, ir pamatysime nepakartojamą psichologinį turinį, papildantį universalią problemą. Apučio tikslas – įskelti pačių paprasčiausių reiškinių prasmės kibirkštį, pažadinti žmogui prasmingą santykį su aplinka. Apysakoje „Rudenio žolė“ herojus siūlo jaunai merginai imtis plunksnos, o kai ši nesupranta, apie ką galėtų rašyti, duoda šitokį patarimą. Rašykit apie tai, „Ką galvojat, kai einat pakrante, kai sutinkat žmogų, kuris į jus pasižiūri, kai išgirstat jo balsą, kai jis pradeda kalbėti, kaip stengiasi kalbėdamas atsiskirti [...]. Kaip žmogus ima iš jūsų rankų pirkinį, kaip ieško pinigų piniginėj, kaip į jį tuo metu žiūri draugai, žmonos, bičiuliai ir bičiulės, ką jūs manote apie visus tuos žmones, – kiekvienas juk galvojam. Arba – pasakykit, ką reiškia žmogaus kojų judėjimas, kai tu guli ant pakelės griovio kranto ir kai pro šalį eina tas žmogus, o tu jo nematai, tik įdegusias kojas. Kas yra tos žirkliuojančios kojos ant asfalto, ant blizgančio parketo, ant žvyru užpilto kelio, ant siauro tako, kurį perbėga net kurmiai, paneigdami dievo valią...“

Domėdamasis universaliomis problemomis, subtiliais išgyvenimais, Aputis niekada nenukrypsta į sterilų universalumą ar psichologinį eksperimentavimą, būdingą ne vienam dabartiniam lietuvių prozininkui. Ryšys su šių dienų žmogaus situacija, su tais reiškiniais, kurie padeda ir trukdo jam gyventi, pripildo ir ištuština jo sielą, kuriems esant, jis turi apsispręsti, Apučio kūryboje visada stiprus, nors skaitytojui kartais tenka jį šifruoti iš užuominų ar visai nepretenzingų buitinių scenų.

Paminėsiu keletą būdingiausių Apučio temų ir motyvų.

Staigūs socialiniai, moraliniai, demografiniai poslinkiai išmušė iš po kojų susiklosčiusį vertybių pagrindą. Skaudžiausiai tai pajuto kaimo žmogus. Darbą palengvinanti mašina ir sotus kėsnis, apie kuriuos anksčiau buvo kalbama kaip apie idealą, dabar tapo faktu. Nebe kombainai, o arkliai pasidarė retenybė, ir nuo pinigų gerokai pasipūtė čiužinys kaimiečio lovos galvūgalyje. Kai kam to ir pakanka, bet kai kam, anot vieno Apučio herojaus, „tas nepaded, jezusmarija, kaip nepaded“. Aputis taikliai pastebėjo tų antrųjų vidinį konfliktą. Jų sieloje atsirado vakuumas, tikslo ir prasmės ilgesys, kurį, žinoma, slopina inertiška kasdienybė, bet kuris skaudžiai pajuntamas, kai žmogus susimąsto, pažiūri į save iš šalies. Galbūt noras užpildyti vakuumą – suintensyvinti svajonę ir viziją – ir priverčia griebtis buteliuko arba mintimis klysti į praeitį, kurioje niekada netrūksta vandens ištroškusiai širdžiai pagirdyti. Žmogus tada pasidaro „pats sau keistas“, bet tas keistumas jam malonus, nes jis tikresnis už bet ką. Novelėje „Horizonte bėga šernai“ traktorininkas Gvildys, per pietus truputį išgėręs („ar negaliu išgerti, gal neuždirbu, gal mano namuose pavalgyti trūksta?“), saulei leidžiantis, paliko durpyne traktorių, užkopė į kalnelį, įsižiūrėjo į horizontą ir „pajuto liūdesį, koksai pasitaiko ne taip dažnai gyvenime, – tokį liūdesį,

kai tau atrodo, esi svieta laikrodis [...], tvarkai protingiausius dalykus“, bet „pajunti, kad vieną kart tavęs nebebus“. Tada jam ir atėjo noras bent trumpam „pabūti viešpačiu, sugrįžti į vaikystę“, nes „vaikystė mus persekioja kiekvieną liūdesio ir ilgesio valandą [...], nes tik vaikystėje mes esame tikri dievai...“ Novelėje „Lapsinis geras yra“ trys kaimietės šaltą žiemos rytą išsirušia į miestą, ir viena jų, žiūrėdama pro autobuso langą, galvoja, kad „labai keista yra kur nors važiuoti: sėdi žmogus ištisas savaites, o kartais mėnesius namie, lakstai nuo trobos iki tvarto, iki ganyklų, iki fermų, lauki grįžtant mergaitės iš mokyklos arba girta tėvo, o vieną dieną imi ir pasikeli [...], pasidarai kitoks, laisvesnis ir savarankiškesnis, ir trupučiuką juokingi pradeda rodytis tavo darbai ir rūpesčiai...“ Tokią išsilaisvinimo minutę ši moteris pajunta sieloje skleidžiantis skaidresnius pasaulius: regi save „dar jauną mergaitę, kartu su motina klausančią klarneto“, prisimena, kada ji pirmą kartą suvokė pasaulio grožį, pajuto nenutrūkstantį ryšį su gamta – gyvuliais ir medžiais, kurie įėjo į jos širdį „vien tik gaudžiai gražiu savo buvimu“. Šitokio išsilaisvinimo vedamos moteris mieste užsuka į restoraną, išgeria padavėjos įpirštos degtinės, nenujausdamos, kad neįprastas poelgis atneš nelaimę (grįždamos dvi iš jų sušąla).

Apučio novelių kaimietį drasko dvi jėgos: gyvenimo būdas, leidžiantis nesunkiai sukombinuoti rublį, ir aukštesnio tikslo pasiilgimas, noras taikiai gyventi su sąžine. Ši dilema bene šturpiausiai iškyla „Skraidančiose obelyse“. Kolūkiečiui Milašiui, išsikrausiančiam iš melioruojamų plotų, pakišama mintis, kad jis už puslitrį gali palenkti įkainavimo komisiją, kuri prirašys nesamų obelų. Valstybė už jas sumokės. Obelys čia pat bus išrautos, niekas nesužinos. Žmogus susigundo, nesunkiai realizuoja šį planą, nes komisija irgi suinteresuota pavalgyti ir išgerti. Tačiau išsikraustymo sudirginta Milašiaus psichika po šio fakto visiškai sutrinka – jis pasijunta lyg koks išdavikas, jam vaidenasi košmarai: prirašytosios obelys skraido ore, beria ant jo žiedus, jis bėga lyg paklaikęs, o pribėgęs prie kapčiaus, pasilenkęs po celofanu mato seniai mirusią savo motiną, kuri, lyg darydama priekaišto ženklą, sudžiūvusiu pirštu rodo „į savo smakrą, ant kurio vietoj ilgo plauko augo nedidelė balta obelėlė“.

Dvasios krizę pirmiausia pajunta vyresnės kartos žmonės. Jaunieji šiuo atžvilgiu gyvena be skrupulų (išdavikišką mintį Milašiui irgi pakiša jaunutis traktorininkas, nejučias sąžinės priekaištų, kai kalbama apie naudą). Bet vyresnieji moka greičiau ir susigrąžinti prarastą pusiausvyrą. Jiems padeda įsiklausymas į gamtos ritmą, įsitikinimas, kad ne kažin ką „pinigai galėjo pakeisti sename kaime prie ežero“. Jaunimui sunkiau surasti atsparą ir savyje, ir aplinkoje.

Kaimiškos tematikos novelėse Aputis be galo atsargiai, stengdamasis nenusikalsti nei buitinei, nei psichologinei tiesai, pastato žmogų į šiek tiek keblesnę situaciją ir susirūpinusiu žvilgsniu žiūri jo vidun: pasimatys ten gilesnė, laiko rūdžių nesuėsta esmė, ar viskas ir pasibaigs tuo kasdieninių santykių, darbų ir interesų ratu. Nepasiduodamas pigiam entuziazmui ir kategoriškam neigimui, rašytojas nedaro greitų išvadų, bet kiekvienas sumaterialėjimo, susmulkėjimo ar demoralizacijos reiškinys jo sieloje aidi gaudžia aimana, o kiekviena žmogiškumo kibirkštis nudažo kūrinių skaidria tikėjimo ir vilties spalva.

Kitas ne mažiau svarbus Apučio novelių motyvas – trapaus gerumo, svajonės, tylios kančios susidūrimas su šiurkščia jėga, prievarta, smurtu, tuščiu optimizmu, garsiais šūkiomis. Pasipūtusi, savimi pasitikinti jėga, negailestingai yra tempiama į dienos šviesą ir statoma prie gėdos stulpo, kad ir kokiomis rafinuotomis kaukėmis dangstytusi. Štai kaip ją ironizuoja herojus iš triptiko „Ak, Teofili!“. „Gražumėlis, tai gražumėlis to gyvenimo. Tiktai būkime stiprūs, tiktai spirkim į užpakalį kiekvienam, kuris susvyravo, užsidarykim visas duris ir langus, pamatę pavargėlį. Kam jis reikalingas, mums reikia sveiko kūno ir kryptingo proto, užpjūdykime šunimis visus, kurie neturi sveikatos!..“ Minėtasis motyvas ne visur iškyla akivaizdžiai, kartais jis nustumtas į potekstę ir apie jį galima spręsti tik iš autoriaus užuominų ar veikėjų

reagavimo, bet vis dėlto jis jaučiamas kone kiekviename kūrinyje kaip gyvenimo neišvengiamybė, su kuria visiems teks susidurti ir nuspręsti, kokią poziciją užimti. Novelėje „Autorius ieško išeities“ ši problema pasisuka visai netikėta puse: „Ką daryti, nuogomis rankomis susidūrus su geležimi kaustyta niekšybe?“ Kitaip tariant, ką daryti, kai nieko padaryti negali? Novelės herojus studentas, atsidūręs tokioje situacijoje, galvoja: „Turiu tik vieną išeitį – užrakinti, geležimi apkaustyti amžiną neapykantą“. Neapykantą – kaip emocinę potenciją, būtiną ateities kovai. Novelė baigiama tokia išvada: „Autorius palaiko studento galvojimą, tačiau tos minties jis būtinai neperša, kiekvienam valia pasirinkti savo sprendimą“. Taigi bendro recepto nėra. Receptas – kiekvieno širdyje, ir jeigu širdis nemokės pasirinkti, išeities nerasime nei galvoje, nei knygoje.

Rodydamas daug pagarbos tolerancijai, atlaidumui, Aputis niekur nesutampa su vadinamąja nesipriešinimo blogiui koncepcija. Niekšybė, jo manymu, turi būti sutramdyta didesnės jėgos, kylančios iš savo teisumo supratimo, o jeigu jos sutramdyti neįmanoma, žmogus vis tiek turi daryti, ką gali, kas nuo jo priklauso: priešpriešinti smurtui drąsą ir ištvermę, spontaniškai protestuoti, nebijant aukoti gyvybės („Be pavadinimo“, „Laikrodžio dūžiai“ ir kt.)

Lietuvių prozoje Aputis pirmasis (ir kol kas, galima sakyti, vienintelis) iškėlė žmogaus atmintį kaip svarbiausią asmenybės komponentą. Atmintis – didysis gamtos stebuklas, darantis kiekvieną **rvylfj** amžiną ir gyvą. Atmintis – ne vien našta, bet ir laimė: ji praturtina dvasią, leidžia pajusti, kad gyvenai ne veltui. Jeigu neturėtume atminties, „kokie nelaimingi mes būtume savo laimėje!“ – sakoma vienos novelės pabaigoje. Tačiau atmintis ir įpareigoja, nes niekas, ką tu darai, neišnyksta. Tu esi ne vien tas, koks esi dabar, bet ir tas, koks buvai visą laiką. Todėl kiekviena tavo niekšybė ir pasiliks niekšybe, o kiekvienas kilnus poelgis švytės kilnumu. Apučio herojai sąmoningai ar intuityviai supranta šią atminties prasmę, todėl tokiomis godžiomis akimis dairosi aplink (autorius suteikia jiems didelę pastabumo dovaną), kartu tramdydami savo tamsiuosius instinktus, kad nepalikytų kitų atminty niekingo savo paveiklo („Keli žodžiai apie Roką Šimelį“, „Pasimiegojimas prie krosnies“ ir kt.)

Matyt, norėdamas pabrėžti atminties reikšmę, Aputis labai dažnai vaizduoja herojus, mintimis grįžtančius į praeitį arba tiesiog ieškančius savo praeities (triptikas „Žalias laiko vingis“). „Juk kiekvienas tikras rašytojas rašo ne ką kita, kaip atsiminimus“, – sako jis vieno personažo lūpomis. Atsiminimų forma padeda autoriui sustiprinti autentiškumo įspūdį, be to, susieti praeities ir dabarties laiką į vientisą gyvenimo grandinę, kurioje aiškiau matyti dvasinių praradimų ir atradimų santykis. Ko gero, tas pats noras susieti praeitį su dabartimi padiktuoja ir atitinkamą pasakojimo struktūrą: rašytojas prismaigsto savo noveles įvairių trumpų ir užbaigtų „istorijų“. Nors daugelis jų pasakojama su humoru, o kai kurios tiesiog panašios į anekdotus, bet visose slypi dramatinis grūdas. Giliausia esmė – logiška ar absurdiška – tos „istorijos“ yra susijusios su rimais egzistenciniais klausimais.

Jeigu jau užsiminiau apie novelių struktūrą, bandysiu vienu kitu žodžiu apibūdinti Apučio prozos meninį savitumą apskritai. Tiek novelių, tiek apysakų prasmė glūdi ne siužete, konflikte ar charakteryje, kuriuos iš anksto sugalvojus belieka meniškai realizuoti, o stichiškoje turiningo pasakojimo tėkmėje (autorius rašo greitai, „vienu prisėdimu“). Nors tą tėkmę vairuoja pagrindinė mintis ar nuotaika (Aputis nedaro ilgų ekskursų), bet pakeliui ji gali šakotis, atsirasti tokių posūkių ir šuolių, kurių nei autorius numatė, nei skaitytojas tikisi. Užtat Apučio tekstas žaižaruoja kūrybinių atradimų kibirkštėmis. Norėdamas iki galo suprasti kiekvieną minties vingį, turi atidžiai budėti, būti paruošęs visus suvokimo kanalus: vaizduotę, emocijas, intuityvą, atmintį, loginį ir asociatyvųjį mąstymą. Pasitaiko daugybė atvejų,

kai kokia užuomina ar palyginimas būna reikšmingesni negu ištisa scena, tiksliau, jie yra raktas į tos scenos prasmę. Todėl, nesuvokęs užuominos, gali nesuprasti kūrinio esmės.

Sugestyvus Apučio stilius yra sukėlęs ne vienam pradedančiam prozininkui pagundą jį pamėgdžioti. Tačiau mėgdžioti sekasi tik sintaksę, sakinio ritmą, intonacijas, o ne sugebėjimą prasiskverbti į analizuojamo reiškinių gilumą, ne sugebėjimą sukurti tą gilumą. „Gilumos kūrimas“ yra Apučio svarbiausias principas. Dažnai būna taip: po to, kai jau visiškai patikime kokios nors scenos arba herojaus poelgio natūralumu ir psichologiškumu, kai jau nieko daugiau nebelaukiame, autorius ima ir pratęsia mintį, viską naujai įprasmindamas. Tada pamatome, kad galvojome primityviau, ir jeigu rašytojas nebūtų mūsų „patempęs“, būtume tik taip elementariai interpretavę. Nesileisdamas į abstrakčius svarstymus, pateiksiu porą pavyzdžių. Vienoje iš gražiausių novelių „Griškėlis šienauja dvi savaites“ yra tokia scena. Nedidelėje geležinkelio stotelėje keleiviai puola gaudyti pasprukusį moteriškės paršelj. Ilgai visi plūkiasi. Laimė nusišypso barzdotam ir džinsuotam vyrukui, gal dailininkui, gal architektui, kuris, palikęs žmonai į tūtą susuktą popierių, vikriai ir be vargo paršelj sučiumpa. Sceną autorius baigia tokiu sakiniu: „Tą dalyką visi bemat užmiršo, buvo svarbesnių reikalų, tik vyrukas visą laiką, kol atėjo traukinys, vaikščiojo pasipūtęs...“ Čia, rodos, būtų galima dėti tašką, bet sakinyš štai kaip pratęsimas: „ne, ne tiek pasipūtęs, kiek rodydamas, kad jis nieko ypatingo nepadarė“. Kaip tiksliai čia atskleistas rafinuoto žmogaus elgesys, noras suvaidintu kuklumu nusipelnėti dvigubą pagarbą. Sugebėjimas išradinai tęsti mintį, pasukti ją netikėta kryptimi padeda Apučiu sukurti nelauktas, bet logiškas ir prasmingas novelių pabaigas. Sakysim, novelė „Sūnelis alksnio viršūnėje“ visą laiką atrodo tik gražus, subtilus buitinis-psichologinis etiudas: tėvas, paaiškinęs motinai, kad šunys išspardo tabokos daigus, pakaria savo kalę Myrtą, vaikas bėga jos vaduoti, susijaudinęs pavadina tėvą žmogžudžiu ir dėl to būna visiems nejauku. Bet novelės pabaigoje autorius prideda vieną frazę, pasakydamas, kad tai buvo keturiasdešimt septintieji metai, „ir tėvas temstant neramus vėrė prieangio duris, o dėl tabako jis būtų apsikentęs, bet Myrta turėjo geras ausis ir nosį, tai naktimis lodavo ir lodavo, kad ir toliausiai išgirdusi kokį svetimą žingsnį ar balsą“. Po to viskas nušvinta ryškesne ir skaudesne šviesa, kitaip atrodo ir herojų veiksmai, ir dviprasmiškos jų kalbos, ir žvilgsniai, ir tylėjimas. Novelė įgyja visuomeninį ir socialinį turinį.

Turėdamas gerą psichologo nuovoką ir lanksčią stilisto plunksną, Aputis galėtų, vien tik šias savybes eksploatuodamas, nusipelnyti talentingo prozininko vardą. Bet jam šito maža. Jam rūpi ne tiek įtikinamai, originaliai ir gražiai rašyti (tai savaimė suprantamas dalykas, be to nėra literatūros), kiek nusimesti susikaupusią dvasinę naštą – išsakyti savo nerimą, aimaną ar viltį. Visas rašytojo prakeikimas tas, kad našta niekadoms nemažėja. Tikras talentas ir palengvina, ir apsunkina menininko dalį.

1985

Albertas Zalatorius, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 176–189.